

Особливості сучасного етапу приватизації в Україні

Валентина Лаврененко

Валентина Віталіївна Лаврененко — викладач кафедри економіки підприємств Київського національного економічного університету.

Історичний розвиток і досвід інших країн свідчать про доцільність широкого впровадження ринкових відносин, розумного поєднання та взаємодії різних форм власності. Приватизація розглядається сьогодні як найкращий спосіб реформування державної власності. Приватизаційна реформа здійснюється в Україні починаючи з 1991 року, коли було прийнято основні нормативні документи, які регулюють цей процес.

До них слід віднести Закони України “Про приватизацію державних підприємств”, “Про приватизацію невеликих державних підприємств”, “Про приватизаційні папери” у “Про Державну програму приватизації”. У цих документах були закладені основні принципи здійснення приватизації в Україні, визначені її шляхи і методи. За період з початку приватизації і по теперішній час підходи до приватизації часто коригувалися, змінювалися пріоритети і моделі, що було викликано багатьма причинами. Серед цих причин були як об’єктивні, наприклад, узагальнення отриманого досвіду реформування державної власності, так і суб’єктивні, пов’язані з прагненням окремих владних кіл впливати на процеси перерозподілу державного майна (згадаймо хоча б практику “мораторіїв” на приватизацію, накладених Верховною Радою України). Проте незважаючи на певні негативні моменти сьогодні можна констатувати, що приватизаційна реформа в Україні має вже незворотний характер і попри всілякі нарі-

кання вона створила необхідні умови для ринкової трансформації національної економіки.

Процес приватизації в Україні можна поділити на три етапи. Перший етап (1992 рік — перша половина 1997 року) розпочався з прийняттям першої державної програми приватизації. Характерними для нього були в основному розробка нормативної бази приватизації, проведення масової приватизації за приватизаційні папери, здійснення малої приватизації, а також початок підготовки до індивідуальних процедур приватизації великих підприємств. Другий етап (друга половина 1997 року — перша половина 1999 року) відзначається поєднанням в часі масової приватизації (шляхом безоплатної передачі майна громадянам України за приватизаційні папери) і переходом до індивідуальної приватизації із залученням грошових коштів на розвиток підприємств та економіки в цілому. Третій етап (розпочався з другої половини 1999 року) — етап виключно індивідуальної

Упродовж усіх років реформування приватизація в Україні залишалась у сфері впливу різноманітних політичних і корпоративних інтересів.

приватизації і платної передачі об'єктів у приватну власність. Він характеризується обмеженням втручання держави у процеси перерозподілу власності. Таким чином, особливістю другого і третього етапів приватизації є їх переважно грошова, інвестиційна орієнтація.

Оцінка результатів приватизаційного процесу на перших двох етапах (які вважаються завершеними) і аналіз на цій підставі діяльності приватизованих підприємств неможливий без огляду на специфіку приватизації в Україні. Упродовж усіх років реформування приватизація в Україні залишалась у сфері впливу різноманітних політичних і корпоративних інтересів.

Моделі приватизації відображали компроміс цих інтересів і не завжди відповідали кращій світовій практиці. Визначальною рисою всієї програми приватизації стала безоплатна передача частини державного майна громадянам шляхом видачі приватизаційних паперів — майнових сертифікатів, які потім обмінювалися на акції приватизованих підприємств. Працівники підприємств мали суттєві пільги під час приватизації власних підприємств. На відміну від інших громадян вони отримували акції на неконкурентних засадах (за

номінальною вартістю і на суму, що перевищувала розмір майнового сертифіката). Керівники підприємств у процесі приватизації мали можливість на пільгових умовах закріпити у своїй власності до 10% державного майна. При проведенні конкурсів трудовий колектив автоматично отримував переваги перед іншими, сторонніми покупцями. Дуже поширеним на перших етапах приватизації став викуп підприємства товариствами покупців, створеними де-юре працівниками підприємства. Отже, неконкурентний механізм продажу майна трудовим колективам став характерною рисою вітчизняної приватизації на перших її етапах.

Ще одним специфічним аспектом вітчизняної приватизації стало питання про приватизацію землі, яке ще й досі не знайшло свого вирішення. Майно, що приватизується, передається у власність без земельної ділянки, на якій воно розміщене, і остаточне врегулювання цього питання ще потребуватиме великих зусиль з боку влади.

З початку процесу реформування власності понад 40% об'єктів було приватизовано шляхом їх викупу товариствами покупців, створених трудовими колективами, ще 20% — трудовими колективами через оренду з викупом. Навіть у ході приватизації через акціонування передбачені законодавством пільги забезпечили отримання трудовими колективами контрольних пакетів акцій більшості об'єктів. За оцінкою спеціалістів, нині понад 80% приватизованих об'єктів формально контролюється їх працівниками. Діюча модель сертифікатної приватизації, забезпечуючи швидкі темпи роздержавлення і гарантуючи право всіх громадян на безоплатне отримання частки державного майна, виявилася не в змозі швидко підвищити ефективність виробництва, про що свідчать результати діяльності приватизованих підприємств у різних галузях народного господарства.

Аналіз показує, що трудові колективи приватизованих підприємств незважаючи на те, що вони є власниками майна, зацікавлені не в досягненні довгострокових і перспективних цілей розвитку підприємства, а переважно в задоволенні своїх поточних інтересів. Таке управління мало наслідком великі затрати на виробництво продук-

Кожне третє підприємство як державного, так і приватного сектора економіки в 1998 році працювало збитково.

ції майже на всіх підприємствах і їх інвестиційну неприєвпливність.

Кожне третє підприємство як державного, так і приватизованого сектора економіки в 1998 році працювало збитково.

1999 рік є своєрідним проміжним підсумком здійсненої реформи. Це рік остаточного завершення “паперової” приватизації. З початку року в Україні змінилася методологія і практика проведення приватизації. Фонд державного майна України переходить до виключно грошової приватизації, використовуючи механізми залучення інвестицій у підприємства, передприватизаційної підготовки підприємств і врахування їх галузевих особливостей під час продажу. Відповідно до програми приватизації з метою підвищення привабливості українських підприємств для потенційних інвесторів і залучення вітчизняного та іноземного капіталу передбачається і застосування нових механізмів приватизації. Принципово новими зпоміж них виступають продаж акцій шляхом розміщення депозитарних розписок (похідних фінансових інструментів, що обертаються на світових ринках); продаж пакетів акцій на відкритих торгах з метою залучення світових лідерів у відповідних галузях економіки, що дасть можливість підвищити рівень менеджменту на підприємствах, розширити ринки збуту продукції, запровадити передові технології і провести їх модернізацію.

У той же час 1999 рік є першим в історії приватизації періодом, коли завдання з надходження коштів від приватизації до бюджету можуть бути виконані. Ця проблема вирішується за допомогою комбінування продажу підприємств на фондових біржах, аукціонах за грошові кошти (які прийшли на зміну аукціонам за приватизаційні і компенсаційні сертифікати), а також через мережу Позабіржової фондової торговельної системи (ПФТС) з проведенням індивідуальної приватизації підприємств, які мають стратегічне значення для економіки України і становлять чималий інтерес для іноземних інвесторів. Державном бюджетом на цей рік передбачено отримати від продажу державного майна коштів на суму 800 млн. грн. Проте за 9 місяців поточного року до державної казни надійшло лише 340 млн. грн. Однак наприкінці серпня — у вересні ФДМУ планує отримати ще до 150 млн. за вже проведені конкурси¹. Сподівання щодо виконання бюджетного завдання Фонд пов’язує з планами приватизації у четвертому кварталі енергокомпаній, які мають у потенційних покупців традиційно високий рейтинг. Але, за прогнозами Міжнародного центру перспективних досліджень, замість запланованих у 1999 році 800 млн. грн. бюджет отримає лише 500 млн.²

Сьогодні приватизація не розглядається окремо від інших процесів реформування економіки. Найтісніший зв’язок існує між приватизацією і національним фондо-

вим ринком. Приватизація є основним чинником, який стимулює формування і розвиток українського ринку цінних паперів. Це пов’язано з тим, що кількість державних підприємств, перетворених на відкриті акціонерні товариства (ВАТ), які є основними “постачальниками” цінних паперів, з кожним роком збільшується. Так, станом на 1 травня 1999 року були приватизовані з глибиною не менш ніж 70% 10800 підприємств, з них 7500 підприємств фактично вже не мають державної частки³.

За офіційними даними, в 1999 році темпи приватизації в порівнянні з минулими роками утримуються на більш високому рівні. Спостерігається зростання кількості пакетів акцій, проданих на фондових майданчиках і через систему ПФТС. Протягом 1995 — 1999 років ФДМУ реалізував 3850 пакетів акцій (у тому числі 730 пакетів — за чотири місяці 1999 року). Зростає відповідно і середня вартість пакетів — з 114 тис. грн. у 1997 році до 474 тис. у 1999-му⁴. Щомісяця державні органи приватизації виставляють на продаж різними способами в середньому 400 пакетів акцій. Зростання кількості приватизованих підприємств і підтримання на високому рівні пропозиції нових цінних паперів створюють сприятливі умови для подальшого розвитку фондового ринку (який внаслідок світової фінансової кризи знаходиться у складному становищі), його інфраструктури, залучення інвесторів, у тому числі нерезидентів. Цього року посилені і

робота над удосконаленням обігу цінних паперів. У першу чергу це стосується переходу до бездокументарної форми випуску акцій, визначення найбільш цивілізованою. ФДМУ, Державна комісія з цінних паперів і фондового ринку прийняли рішення щодо доцільності укладення більшості угод з купівлі-продажу цінних паперів на організованих ринках (біржах, фондових майданчиках), що сприятиме підвищенню прозорості і цивілізованості ринкових механізмів.

Інтенсивність операцій з приватизації залежить також від рівня розвитку інфраструктури фондового ринку. В Україні створена національна депозитарна система, запроваджується електронний обіг цінних паперів. До складу цієї системи входять депозитарії, зберігачі, реєстратори — структури, завдання яких полягає в обслуговуванні операцій з цінними паперами. Незважаючи на те, що нинішній стан вітчизняної депозитарної системи ще не відповідає існуючим світовим стандартам, вона є необхідним елементом поточного етапу трансформації національної економіки.

На етапі масової приватизації діяльність з приватизаційними паперами громадян здійснювали довірчі товариства, інвестиційні фонди та інвестиційні компанії, банки, торговці цінними паперами. Активна діяльність фінансових інститутів сприяла залученню до процесу приватизації більшості населення України. На сучасному етапі розробляються нормативні

документи щодо завершення діяльності інвестиційних фондів з приватизаційними сертифікатами.

Окрім більшої прозорості такі процедури забезпечують вищий рівень надходження грошових коштів від приватизації. Особливостями конкурсного продажу крім уже зазначених шляхів приватизації через фондові майданчики є переважна приватизація за їх допомогою продажу контрольних (50% + 1 акція) або так званих блокуючих (25% + 1 акція) пакетів акцій стратегічних підприємств та встановлення інвестиційних зобов'язань для потенційних покупців. Переможцем комерційного конкурсу вважається той, хто запропонував найвищу ціну акцій при виконанні фіксованих зобов'язань; переможець некомерційного конкурсу зобов'язується сплатити фіксовану ціну за пакет, проте пропонує кращі умови експлуатації об'єкта. Традиційно ФДМУ встановлює короткотермінові і довготермінові інвестиційні зобов'язання. До перших слід віднести поповнення обігових коштів і погашення заборгованості товариства (що здійснюється, як правило, у двомісячний термін після підписання договору про купівлю-продаж пакета). Довготермінові зобов'язання передбачають інвестування технічного розвитку підприємства протягом двох-трьох наступних років.

Процедура проведення конкурсів викликала в минулі роки багато нарікань з боку потенційних покупців. По-перше, ціна пакетів акцій

з урахуванням інвестиційних зобов'язань часто вважалася завищеною, а тому багато об'єктів так і залишалися непроданими. По-друге, процедура проведення конкурсів, а точніше, порядок подальшого внесення інвестицій передбачав неоднозначне тлумачення деяких процедур, що стало підставою для виникнення декількох десятків судових процесів ФДМУ з покупцями. Проте слід зазначити, що в 1999 році конкурсні продажі слід вважати більш вдалим, оскільки кількість проведених конкурсів, а головне — проданих об'єктів, — зросла при одночасному скороченні кількості конфліктних ситуацій навколо конкурсних процедур. За результатами укладених ФДМУ угод приватизовані підприємства протягом 1995—1999 років уже отримали інвестиції на загальну суму 1 млрд. 134 млн. грн. У 1999 році повинні надійти інвестиції в розмірі 676 млн. грн. та 85 млн. доларів США. У 2000 році і далі цей показник складатиме 590 млн. грн. та 93 млн. доларів США⁵. Ці дані засновані на укладених угодах купівлі пакетів акцій на конкурсах і тому відображають прогнозні значення. Як показує практика, деяка частина (до 15%) конкурсів стають “проблемними”, тобто є випадки затримки і невиклати, найчастіше з вини покупців. Таким чином, прогнозні дані щодо надходження коштів виступають як “оптимістичний” варіант розвитку подій.

Особливістю сучасного етапу є також приватизація

“галузевопривабливих” підприємств, тобто тих, які належать до базових галузей української економіки. Це об’єкти хімічної промисловості, металургії та коксохімії, машино- і суднобудування, сільського господарства (особливо це стосується хлібоприймальних підприємств), енергетики, авіатранспорту, зв’язку.

Динаміка результатів виконання планових завдань з продажу державного майна в 1999 році стала основою для прогнозування отримання в наступному, 2000 році доходів бюджету від приватизації в розмірі 2,5 млрд. грн. Досягнення цього рівня дозволило б значно покращити макроекономічні показники розвитку України, зменшити тягар зовнішніх виплат і соціальних платежів. Крім того, кошти від приватизації планується спрямовувати на розвиток і структурну перебудову економіки України. У цьому зв’язку слід зупинитися на актуальній проблемі реструктуризації вітчизняних підприємств.

тоспроможне функціонування вимагають перегляду основ управління господарським механізмом підприємств. Особливості сучасного етапу трансформації зумовлюються необхідністю докорінної перебудови діяльності більшості українських виробників. Ця необхідність у свою чергу обумовлена суттєвим погіршенням макроекономічних параметрів розвитку держави, постійним зростанням кількості збиткових підприємств, падінням конкурентоспроможності вітчизняної продукції, низьким рівнем інвестиційної активності на макро- і мікрорівні, відсутністю значної позитивної віддачі від приватизації державного майна, низькою ефективністю адаптаційних заходів більшості підприємств. Тому на сучасному етапі розвитку економіки актуальним є дослідження шляхів трансформації суб’єктів господарювання з метою підвищення ефективності їх діяльності. Така трансформація можлива в результаті реструктуризації підприємств.

нізаційно-економічних і правових заходів, спрямованих на зміну структури підприємства, його управління, форм власності, організаційно-правових основ, здатних забезпечити ефективне використання потенціалу підприємства і націлених на підвищення вартості бізнесу. Це визначення базується на тому, що ринкова вартість підприємств у більшості розвинутих країн є індикатором їх ефективного функціонування, а тому, приймаючи управлінські рішення, керівники повинні орієнтуватися саме на зростання вартості своїх підприємств на ринку.

Шляхи і швидкість процесів реструктуризації суттєво залежать від процесу приватизації власності. Приватизація створює об’єктивні передумови для проведення реструктуризації і визначає її особливості. На нашу думку, приватизація не повинна бути самоціллю: успішна приватизація не може обмежуватися лише зміною форми власності, її кінцева мета полягає у відповідній реструктуризації

Ринкова вартість підприємств у більшості розвинутих країн є індикатором їх ефективного функціонування, а тому, приймаючи управлінські рішення, керівники повинні орієнтуватися саме на зростання вартості своїх підприємств на ринку.

Структурна перебудова підприємств виступає однією з основних цілей здійснення приватизації. Реформування економіки України та орієнтація вітчизняних суб’єктів господарювання на конкурен-

На сучасному етапі реструктуризації підприємств здатна забезпечити їх тривале конкурентоспроможне функціонування. Під реструктуризацією підприємства слід розуміти комплекс орга-

всього суб’єкта господарювання, спрямований на покращення його економічних показників і підвищення конкурентоспроможності.

Дослідження показали, що можна виділити три

принципових підходи до реструктуризації на основі критерія послідовності реформ: здійснення реорганізації підприємств до їх приватизації, одночасно з приватизацією і після приватизації. Головним наслідком взаємодії приватизації і ре-

структуризації є використані джерела та умови фінансування останньої. Підходи до приватизації, обрана форма, швидкість процесу справляють на процес реструктуризації значний вплив. Досвід країн з перехідною економікою підтверджує, що існує

багато варіантів розв'язання цього питання. Висновки, зроблені на основі дослідження даної проблеми, проведеного на кафедрі економіки підприємств в Київському національному економічному університеті, наведено в табл. 1.

Таблиця 1.

Особливості взаємозв'язку приватизації і реструктуризації у країнах Східної і Центральної Європи

Країна	Послідовність приватизації і реструктуризації	Особливості взаємодії складових реформ
Чехія, Словаччина	Рішення про приватизацію приймалися до реструктуризації	Реструктуризація виробництва відсувалася на другий план. З одного боку, це було зумовлено необхідністю прискорення приватизаційного процесу, а з іншого — концептуальною вихідною установкою: держава, за визначенням, неспроможна приймати правильні підприємницькі рішення, а тому власне реструктуризація мала очікувати на приватного власника, на якого впав основний тягар перетворень
Угорщина	Реструктуризація окремих підприємств до проведення приватизації, а більшості — після приватизації	Рішення приймалися після тривалих дискусій, і процес перебудови відбувався повільно внаслідок високого рівня його насиченості
Польща	Реструктуризація рентабельних підприємств здійснювалася одночасно з їх приватизацією, перебудова ж нерентабельних компаній відкладалась на пізніший термін	У зв'язку з тривалими дискусіями та відтягуванням з прийняттям поправок до відповідних законів у країні довго не могли розробити стратегію реструктуризації. Це дуже уповільнило темпи реструктуризації, особливо нерентабельних підприємств
Росія	Реструктуризація здійснювалася після масової приватизації	Необхідність реструктуризації була усвідомлена після приватизації

Якщо приватизація підприємств передуватиме їх реструктуризації, то напрями, масштаби і результати останньої залежать від форми передачі власності і від того, хто стає власником (а також від характеру об'єкта, який підлягає перебудові та адаптації до нових умов за рахунок і в інтересах нового власника). Досвід показує, що стандартні методи і форми приватизації (наприклад, прямий продаж на аукціонах і за конкурсами), пов'язані з набуттям конкретного власника, у більшості випадків ведуть до відносно швидкої й ефективної реструктуризації, включаючи модернізацію виробництва, розробку нової корпоративної стратегії, оновлення технології і підвищення якості продукції; цілковито інші результати дає масова приватизація, проведена шляхом практично безкоштовної передачі акцій підприємств громадянам.

Головний недолік здійснюваної в Україні приватизації полягає в тому, що питання структурної перебудови і залучення інвестицій не було вирішено в скільки-небудь помітному для всієї економіки масштабі, оскільки на перших етапах приватизаційної реформи воно, як правило, і не ставилося. Це спричини-

лось до різкого загострення на рівні основної ланки економіки всіх проблем, пов'язаних з переорієнтацією на ринкові умови господарювання.

Дослідження процесів реструктуризації підприємств та особливостей їх інвестиційної діяльності дозволяють зробити узагальнення стосовно особливостей подальшого розвитку підприємств. Ці дослідження насамперед показують, що на сучасному етапі більшість підприємств не можуть ефективно використовувати власні інвестиційні ресурси внаслідок існування неадекватної ринковим відносинам організаційної структури, невисокої інвестиційної привабливості, через що вони й потрапляють у складне фінансово-економічне становище. Для підвищення інвестиційної привабливості підприємств на них повинні відбутися зміни, сутність яких зводиться до реструктуризації виробництва.

Крім реструктуризації виробництва у вітчизняній приватизації існує ще багато нерозв'язаних питань і проблем. Однак реальний результат масової приватизації не можна оцінювати лише з позиції нинішнього економічного стану підприємств. Приватизація звичайно має великі позитивні наслідки, основними з яких є:

- ліквідація державної монополії в багатьох галузях народного господарства, закладення основ ринкової конкуренції;

- перехід значної частки державної власності до нових власників при мінімумі соціальних конфліктів, а також створення умов (унаслідок подальших трансакцій) для концентрації цієї власності в руках більш ефективних, ніж держава, власників;

- формування нових економіко-правових механізмів та інституціональних структур.

Отже, процес приватизації сьогодні характеризується як позитивними, так і негативними рисами. Не можна стверджувати, що приватизація не виконала своїх завдань, у той же час на початку реформ на неї покладалися більші сподівання. Причиною виникнення такої ситуації частково полягає в тому, що глобалізація сучасних економічних процесів впливає і на особливості реформування економіки України. Світова фінансова криза 1998 року скоригувала наміри багатьох інвесторів і це негативно відгукнулося на темпах приватизації в Україні. З іншого боку, саме ефективна приватизація і є головним заходом, здатним змінити існуючу ситуацію на краще.

¹ Українська інвестиційна газета. 1999. 35. С. 23.

² Там само.

³ Бондар А. М. Перспективи приватизації і плани Фонду державного майна України на 1999 рік // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. 1999. 7. С. 39.

⁴ Там само. С. 43.

⁵ Там само. С. 42.